

Om att läsa *Det går an* och se sig själv

Ett litteraturvetenskapligt forskningsprojekt vid Göteborgs universitet visade för några år sedan att kvinnliga författare som Emelie Flygare-Carlén och Fredrika Bremer översattes och spreds på flera europeiska språk och i mycket högre grad än 1800-talets stora svenska manliga författare som till exempel Esaias Tegnér, Carl Jonas Love Almqvist eller August Strindberg. Projektet "Swedish Women Writers on Export in the Nineteenth Century" som leddes av Yvonne Leffler undersökte hur svenska romaner har spridits i översättningar i Europa och USA. Bremer, Flygare-Carlén och Marie Sophie Schwartz visade sig vara veritabla exportunder på 1800-talet. Deras böcker översattes samt diskuterades och recenserades på en mängd språk, vilket inte varit synliggjort tidigare.

Manliga författare, exempelvis C. J. L. Almqvist, översattes inte alls lika mycket och deras romaner hade tydligt mindre internationell spridning på 1800-talet än de samtida kvinnliga författarna. Många av de tidiga översättningarna av Almqvists böcker var till danska och finska. De här böckerna har däremot översatts till nya språk ännu på slutet av 1900-talet och på 2000-talet, vilket inte gäller till exempel Flygare-Carlén eller Schwartz.

Yvonne Leffler konstaterar att de kvinnliga romanförfattarna som var stora och lästa på många språk på 1800-talet, inte uppskattades så högt under slutet av århundradet eller på 1900-talet då deras teman, stil och egenart inte längre tilltalade på samma sätt som tidigare. De gavs således då inte samma plats som kanoniserade och geniförklarade författare i den svenska, nationella litteraturhistorien som exempelvis den originelle och olycksdrabbade Almqvist, som blandade genrer och avled i landsflykt,

och bättre motsvarade senare tiders syn på litterär originalitet och lyskraft.

Att Almqvists verk har översatts mera från och med 1900-talet speglar enligt Leffler prioriteringarna i en sedermera rådande nationell litteraturkanon i Sverige, medan den stora spridningen av 1800-talets kvinnliga författare under deras egen tid berodde på att de då kom med något nytt och eftersökt på sin tids europeiska litterära scen.

Almqvist i min bokhylla

Föga överraskande har mitt läsande av svensk 1800-talslitteratur påverkats av den svenska kanon som hållit bland annat Almqvist synlig och aktuell. Almqvists *Det går an* (1838) satte min mamma i handen på mig då jag var i tonåren och jag älskade den. I min bokhylla har jag en välläst pocketversion av boken som kommit ur trycket 1990, och enligt min anteckning på titelbladet inhandlats av mig år 1993 – 200 år efter Almqvists födelse 1793 – då jag var tjugo. Det är Wahlström & Widstrands billighetsutgåva, utgiven med sådan sparsamhet att man inte har kostat på sig att skriva ut hela författarnamnet på pärmen där det står "Jonas Love Almqvist".

Drottningens juvelsmycke och *Amorina* äger jag också och läste fascinerad som ung, men pocketversionen av *Skällnora kvarn och andra folklivsberättelser* i min bokhylla (inhandlad 1997) ser mera orörd ut. Det kan vara ordet "folklivsberättelse" som i tiderna verkat avskräckande på mig.

Av *Amorina* minns jag främst att huvudpersonen heter Henrika, vilket sällan händer i romaner, men denna vår läste jag Almqvists inledning till romanen igen och förälskade mig på nytt i den litterära världen som blandar ett på kornet raljerande med

*Lars Lind och Helena Brodin
gestaltade Albert och Sara
när Det går an gjordes som
tv-teater i regi av Bengt
Lagerkvist 1963.*

Sveriges television

sin tids bibliofila och historiska skrivart med gotisk skräckromantik.

Det går an har ändå en särställning i min Almqvistläsning. Den berättelsen om glasmästardottern Sara Videbeck och underofficeren Albert har jag läst många gånger och satte redan för flera år sedan i handen på min då tonåriga dotter.

Det går an-fejden

Berättelsens huvudpersoner Sara och Albert möts på en ångbåt som för dem från Stockholm till Arboga där de beslutar sig för att följas åt med vagn till Sara Videbecks hemstad Lidköping. Under resan hinner de förälska sig i varandra och Sara ges tiden att förklara och motivera sin negativa syn på äktenskapet samt beskriva hur ett fritt förhållande där båda parter bär ansvar för sig själv och sin kärlek skulle kunna genomföras.

Kritiken av kvinnans svaga ekonomiska ställning i och utanför äktenskapet och rätten till det vi skulle kalla en samborelation är centrala trådar i denna berättelse från 1838 som utmynnar i frågan "Går allt detta an, Albert?" och svaret "Det går an". Den samhälleliga och juridiska normen sade däremot att det verkligen inte gick an. Boken ledde till en förskräcklig social skandal, Almqvist som var rektor vid Nya elementarskolan i Stockholm tvingades avgå och den födkrok han hade tänkt sig få av ett kyrkoherdeämbete blev det ingenting av.

Den tidvis smutsiga polemik som följde är en del av den svenska litteraturhistorien, man talar om "Det går an-fejden". Tidningarna fylldes av in-

lägg för och emot Almqvist, mest mot, vilket måste ha gett flera tidningsköpare och -läsare på ett sätt som till exempel *Hufvudstadsbladet* i dag bara kan drömma om, hur aktivt tidningen än letar efter ämnen som ska väcka känslor hos läsarna.

Flera mot- och följdromaner som skildrade hur illa det skulle gå om man följde Almqvists moral publicerades under de följande åren. Den första som fattade pennan var en viss J.V. Snellman, då bosatt i Stockholm, med en ryslig och elak historia om moraliskt och andligt förfall som han menade skulle bli följd av en sådan öppen kärleksrelation som Almqvist lät Sara Videbeck vara förespråkare för.

Johan Svedjedal har konstaterat att de manliga författarna som skrev följdskrifter till *Det går an* var mycket mer hätska och explicita i sina skildringar än de kvinnliga författarna som också kommenterade och kritiserade Almqvist i fortsättningar på berättelsen. Kvinnornas följdberättelser var mera empatiska med Sara då de gestaltade den olycka som de menade var den ofrånkomliga följd av "Det går an-moralen". I Malla Silfverstolpes version, som kom ut kort efter Snellmans skrift, inser Sara till slut sitt misstag och tackar ja till Alberts frieri när hon blivit gravid och fött ett barn med skvaller och förtal som följd. Att bryta mot den av Gud givna ordningen är ett för stort brott för att få bestå, men Sara övertalas också med rent världsliga argument om de oäkta barnens trygghet och framtid.

Svedjedal förklarar detta med tidens könsnormer. En anständig kvinnlig skriftställare kunde på 1830- eller 1840-talet inte gotta sig i beskrivningar av

osedlighet utan att skada sitt rykte. Männen däremot blev inte mindre manliga eller moraliska av att skriva om skörlevnad som leder till misär och förfall. De kvinnliga författarna skrev ur en annan position än de manliga kritikerna. De var inte heller på riktigt samma sätt kritiska till ambitionen att förändra kvinnans position i samhället, men Almqvists utopi var inte deras. Som kvinnor var de införstådda med de normer och omständigheter som ställde sig i vägen för alla radikala och rosiga idéer om fri och sann kärlek.

1800-talets stora frågor

Jag har infört *Det går an* som läsning på en kurs i svensk 1800-talshistoria som jag hållit några gånger vid Helsingfors universitet. Romanen är tillräckligt kort och lättäm för att locka till läsning samtidigt som den ger många infallsvinklar på 1800-talets historia.

Frågan om kvinnors försörjning och (o)myndighet är ett givet tema, och i bredare bemärkelse övergången från en reglerad merkantilistisk ekonomisk politik till ett kapitalistiskt system. Sara Videbeck i berättelsen är glasmästartdotter och kan fortsätta i sin avlidne fars yrke eftersom modern och änkan lever och hushållet således har kvar glasmästarprivilegiet. Det rådande skråväsendet reglerade nämligen fram till 1800-talets mitt vilka som fick utöva borgerliga näringar i Sverige och en ogift kvinna kunde inte i kraft av sig själv inneha så kallat burskap, det vill säga rätt att utöva ett visst yrke. En änka fick däremot överta sin makes näring efter hans död.

Den ekonomiska regleringen började luckras upp på 1840-talet, och samtidigt blev också frågan om ogifta kvinnors omyndighet en växande discussionsfråga i Sverige, inte minst ur ett ekonomiskt perspektiv. Från och med 1865 blev ogifta kvinnor i Sverige automatiskt myndiga vid 25 års ålder. Det var ett år före Almqvists död i Bremen. De gifta svenska kvinnorna fick ändå vänta och förblev under makens förmynderskap till 1921.

Liknande lagstiftning infördes i storfurstendömet Finland. Också här blev ogifta kvinnor vid fyllda 25 myndiga redan på 1860-talet, men liksom i Sverige tog det längre tid innan de gifta kvinnorna hade full bestämmanderätt över sina liv, egendom och inkomster. Det här skedde slutgiltigt genom äk-

tenskapslagen 1929 som trädde i kraft följande år. På ett lite motstridigt sätt fick de finländska gifta kvinnorna således rösträtt många år före de fick fullständig myndighet.

Kärleksäktenskapet och äktenskapsfrågan, sedligheten och kvinnoemancipationen är andra centrala 1800-talsteman som kan diskuteras med Almqvists *Det går an* som utgångspunkt. Vilka rådande normsystem och praktiska omständigheter var det som romanens budskap om fri kärlek krockade med 1838? Varför började man se kärleken som den rätta grunden för äktenskap och familjebildning? Vad var det 1800-talets kvinnor ville emancipera sig från och hur gick det till? Varför tog det så lång tid?

Under kursen i våras läste vi också August Strindbergs novell "Ett dockhem" i novellsamlingen *Giftas I* (1884) – en motnovell som skrevs i reaktion mot Henrik Ibsens skådespel med samma namn från 1879 – för att se hur Strindberg vid 1800-talets slut gick i närkamp med de emancipatoriska idealen. För att inte fastna i en "all male panel" och kanon lade jag också till läsning av en enaktare av Victoria Benedictsson, *I telefon* (1887), där temat äktenskap, kärlek och ekonomi avhandlas. 1800-talets litteratur är verkligen fylld av romaner, noveller och skådespel av både män och kvinnor som behandlar äktenskapet.

1800-talets hierarkier

Slutligen ger *Det går an* en fin ingång till 1800-talets sociala hierarkier. Sara Videbeck är glasmästartdotter från en liten stad i landsorten, Albert är underofficer. Båda representerar det vi i dag skulle kalla medelklassen, en kategori som finns någonstans på mitten, inte adel eller högre ståndspersoner, inte heller allmoge och vanligt folk. Sara använder sig dock av möjligheten att maskera sig som en enkel piga från landet för att det inte ska bli svårt för henne att resa ensam på ångbåten.

Hela historien inleds med en skildring av hur Saras moster missar båten och lämnar Sara ensam på resan. Eftersom det inte var lämpligt för en borgardotter att resa ensam utan så kallat förkläde byter Sara i romanen raskt sin hatt mot en schalet. Simsalabim så är hon anständig igen eftersom hon har antagit rollen som enkel allmogeflicka och sökt sig till dalkullorna ute på däck. Finns det något bättre

exempel på hur genus och klass ingår i ett intrikat och hierarkiskt socialt system?

För läsare i dag kan detta nyanserade system av sociala tecken och hierarkier vara svårtolkat och främmande, så främmande att det ter sig riktigt underligt att Albert i bokens början bryr sin hjärna så förskräckligt med att komma underfund med om Sara är jungfru eller mamsell – ”Landtflicka icke, Bondflicka alls icke – men icke heller riktigt af bättre klass. Hvad skall en sådan egentligen anses för? hvad kallas?”

År 1838 dirigerades mannens syn på och relation till en kvinna av hennes, och hans, sociala ställning. Hur han skulle tilltala och bete sig med henne – ofta också vilka friheter han kunde ta sig – berodde på hur han identifierade hennes samhällsposition och rang.

Alberts reflektioner leder också till att han identifierar sig själv som ”ett mellanting”, liksom Sara:

Frukosten utgjorde en skicklig paus i sergiantens irrande och outredda tankegångar. När biffsteken slutats, fortfor han för sig sjelf: minsann, för tusan fan, det är just som jag. Hvad är par exemple jag för en? icke soldat. Icke officer. Icke sämre folk, och icke riktigt bättre heller. Låt mig se – djefvulen – tag hit porter!

Genom att fundera på hur Almqvist skildrar Sara och Albert och deras mellanposition kommer man således in på 1800-talets sociala förändring och kritik av adeln och dess privilegier. Almqvists sympatier i romanen ligger avgjort hos detta mellanstånd eller medelklassen som han också själv representerade.

Skildringen av Strängnäs där ångbåten lägger till på sin väg över Mälaren är talande. ”Här är icke tecken till förnämt, hvarken af den högadliga riddarhussorten, ej heller af det penning-adliga hos ett rikt och stolt borgerskap, ej heller af det ur-förnäma, som finnes hos den sjelfständiga delen af bondeståndet och visar sig i dess sätt att vara”, konstaterar han och fortsätter, ”nej, här ses allenast det medborgerliga af anspråkslösaste slag. Man tror alla husen tillhöra skutskeppare, glasmästare, borstbindare, fiskare.”

Så hittar jag mig själv

och reflekterar över män som skriver kvinnor

I början av det här året läste jag alltså *Det går an* igen eftersom jag skulle prata om romanen med

historiestuderande. Vi diskuterade den ur olika perspektiv, tolkade den på en rent konkret och språklig nivå – en jungfru var vid denna tid en tjänsteflicka eller ogift flicka från lägre samhällsklasser, inte en oskuld – och fördjupade frågor om 1800-talets samhällsförändring. Under århundradet ökade mängden människor som inte hörde till något av ståndssamhällets fyra stånd. Både medelklassen och det jordlösa proletariatet växte som grupper.

Själv insåg jag att den här romanen funnits med mig långt över trettio år: den lite konventionellt och romantiskt lagde Albert som vill beundra det sköna landskapet, och som vill uppvakta, vara chevaleresk och betala hela notan, och den självständiga och chosiefria Sara som inte bryr sig om att kokettera, gärna talar om sitt jobb (hellre än om det sköna landskapet) och som tycker det inte är mer än rätt att hon betalar sin andel av resans utgifter.

När jag läser romanen nu ser jag att Almqvist lyckades skapa en kvinna som verkligen slog an på mig när jag läste romanen som ung. Det är inte illa för en man född 1793! Jag gillade att Sara var seriös och osentimental, och jag hejade på Albert när han förstod att hans manlighet inte hängde på att han fick betala hela hästskjutsen. Jag ville också vara seriös, självständig och osentimental.

Lite märkligt, eller rörande, är det att en man år 1838 lyckades skriva en kvinna som jag så helhjärtat sympatiserade med drygt 150 år senare.

Frågan hur män skriver om kvinnor i skönlitteratur har under de senaste åren lyfts fram och diskuterats på webben i en hel flora av skämt och allvarliga reflexioner. Sökningarna ”*men writing women*” och ”*men write women*” på nätet öppnar upp för hav av exempel och kommentarer om kvinnliga fiktiva karaktärer som vittnar om svaga kunskaper om kvinnors anatomi och en manlig blick som fokuserar på sex och utseende mer än på annat. Vissa exempel är verkligen komiska, andra riktigt gräsliga.

Almqvists blick på Sara är inte i kategorin ”*she breasted boobily to the stairs*” – ett känt parodiexempel på män som företrädesvis beskriver kvinnor genom deras bröst – utan mera i kategorin ”derpå började hon vifta med de begge hvita, knubbiga, genom sina gropar skalkaktiga händerna upp och ned i luften, för att svala [svalka] dem”, men till Almqvists försvar måste sägas att han också

Carl Jonas Love Almqvist porträtterad
av Carl Peter Mazer ca 1835.

beskriver Alberts utseende på ett närgånget sätt: "hans mustascher voro mörka, uppböjda och nästan sköna; hans tschakot nätt nog för att icke misshaga fruarne". (En tschakot eller schakå är en militär huvudbonad och Albert är en sergeant som vill komma upp sig i världen.)

Mer än sina "skalkaktiga händer" är Sara i *Det går an* ändå en tänkande människa som har en bestämd uppfattning om hur hon vill ordna sitt liv. Det är hon som i sitt resonemang för fram bokens budskap och hon har getts både hjärna och hjärta omkring den utopiska vision som är bokens centrala ämne.

För kvinnorna i Almqvists samtid var han ändå en "man som skriver kvinnor" ur en ensidig manlig synpunkt och position. De såg att hans utopi skulle drabba den kvinnliga parten mycket värre än den manliga eftersom män som bryter mot sexualmoralen ändå var normenliga i 1800-talets Sverige, medan en anständig kvinna aldrig kunde göra det ostraffat, inte ens i ungdomens dumhet och yra.

Som Eva Borgström konstaterar i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria 2* (1993) fanns kritiken av den äktenskapliga institutionen och husbondeväldet

också hos flera av de kvinnliga författarna vid denna tid, men förslaget att lösa problemen med fri kärlek utanför äktenskapet var för magstarkt i den verklighet de kände.

När jag långt senare fick *Det går an* i min hand var samhället som 1800-talskvinnorna levde i mig mycket främmande och jag kunde ta till mig romanen utan deras dubier. Jag kunde älska Saras person som Almqvist hade skrivit henne, utan att fundera på hur det skulle gå för barnen eller om hon verkligen skulle kunna försörja sig själv. Hon är och förblir en av skönlitteraturens viktiga gestalter i mitt liv.

Det är, tycker jag, fortfarande en god idé att sätta boken i handen på en tonårig dotter, och en son, men tycker att det också är klokt att förse dem med böcker av kvinnliga författare. Litteraturkanon är bra som vägledare till goda litteraturupplevelser, men kanon fungerar också bra som ett verktyg som hjälper en att se vilka böcker som blivit utelämnade och blivit osynliga av olika anledningar.

HENRIKA TANDEFELT

Litteratur

C.J.L. Almqvist, *Samlade Verk 22. Det går an*, redigerad och kommenterad av Johan Svedjedal, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 2011. Med inledning av Johan Svedjedal, s. VII–LI.

Eva Borgström, "Går det verkligen an?", *Nordisk kvinnolitteraturhistoria 2. Fadershuset. 1800-talet*, red. Elisabeth Møller Jensen et al., Höganäs 1993, s. 308–312.

Yvonne Leffler, *Swedish Nineteenth-Century Novels as World Literature: Transnational Success and Literary History*, LIR.skrifter.11, 2020.

Yvonne Leffler, Åsa Arping, Jenny Bergenmar, Gunilla Hermansson & Birgitta Johansson Lindh, *Swedish Women's Writing on Export. Tracing Transnational Reception in the Nineteenth Century*, LIR.skrifter.10, 2019.

Almqvists samlade skrifter samt alla mot- och följskrifter till *Det går an* är digitalt tillgängliga på [Litteraturbanken](http://litteraturbanken.se). Där hittas också alla delar av verket *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*. Yvonne Lefflers och hennes forskningsgrupps böcker hittas digitalt genom Göteborgs universitetsbibliotek, gupea.ub.gu.se. Versioner av *Det går an* finns även på sv.wikisource.org och runeberg.org.